

НАСЛІДКИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ДЛЯ КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ДОНБАСУ

В. А. Моргун, Є. О. Проценко

Різні аспекти культурного життя Донбасу в роки Другої світової війни неодноразово виступали об'єктом дослідження, однак пережитий досвід війни та окупації, зокрема в культурній сфері, вимагає переосмислення існуючих концептуальних підходів з метою отримання нового знання.

Мета – дослідження наслідків нацистської окупації на Донбасі в сфері культури. Дотримуючись принципу історизму, географічні межі будуть охоплювати Донецьку та Луганську області України, станом на 1939–1945 рр. – Сталінську та Ворошиловградську області УРСР, які доцільно розглядати як український Донбас. Хронологічні межі – з вересня 1943 р., коли регіон повернувся під радянський вплив до закінчення Другої світової війни. Науковці переважно приділяють увагу відбудовчим процесам на Донбасі після 1945 р., однак 1943–1945 рр. є надзвичайно важливим періодом, коли радянська влада намагалась підрахувати збитки та відновити свій вплив в регіоні, в тому числі в культурній сфері.

Для досягнення мети були використані фонди ЦДАВО України, ЦДАГО України, архівів Донецької та Луганської областей, періодична преса, спогади.

Донбас став одним з перших регіонів УРСР, який було звільнено від нацистської окупації. Наслідками окупації в регіоні стали значні людські та матеріальні збитки, зокрема в галузі культури. Збитки, заподіяні культурній сфері в СРСР підраховувались різноманітними комісіями. Так, за підрахунками Комісії Академії наук УРСР з історії Вітчизняної війни в Україні, по Ворошиловградській області за роки окупації було знищено 847 шкіл, 30 технікумів, 4 інститути, 792 клуби, 4 драмтеатри, 313 кінотеатрів, 17 будинків культури, 2 обласних музеї. Загальна сума збитків склала 3019,745 крб. В 12 містах Сталінської області було знищено 17 будівель вищих навчальних закладів, 234 театри та клуби, 31 кінотеатр. Загальний розмір збитків, завданий будівлям культурно-побутового призначення, – 4310167 крб., будівлям релігійного культу – 29843 крб.

Достовірність кількісних показників, які подаються різними комісіями різниться, що пояснюється як об'єктивними чинниками (неможливість рівномірного збору інформації, приблизні розрахунки відсутніх даних), так і суб'єктивними (свідоме фальшування винуватців злочинів, приписування всіх руйнувань нацистам та ін.) причинами. Зіставлення даних комісій різного рівня дозволяє чітко простежити тенденцію до округлення і збільшення даних, включення у підрахунках до культурної сфери медичної.

Важливе питання, яке постало одразу після відновлення радянської влади на Донбасі – це політика щодо населення, яке залишалось на окупованій території та співпрацювало з нацистською владою.

Частина культурної інтелігенції була репресована, як відомий краєзнавець, археолог, заступник директора Ворошиловградського краєзнавчого музею С. О. Локтюшев (почесний член Паризької академії наук), який в роки окупації врятував частину експонатів музею, проте радянська влада стверджувала, що саме він передав експонати нацистській владі.

Деякі культурні діячі емігрували за кордон, зокрема в Німеччину. До закінчення війни частина тих митців, хто перебував на окупованій території, також залучали до шефських концертів для бійців Червоної армії, у такий спосіб їм дали можливість спокутувати провини, як балерині О. П. Горчаковій, художнику Я. І. Никодимову. Інші продовжили працювати, і це можна пояснити тим, що радянська влада вимушена була визнати, що більшість населення опинилась на окупованій території та співпрацювала з нацистами. Це

було мовчазним визнанням того, що радянська влада кинула населення регіону напризволяще. Репресивна політика держави 1943–1945 рр. відрізнялась від 1930-х рр., влада не акцентувала увагу на колаборації, створюючи міф «усенародного опору», намагалась приховати факт співпраці місцевого населення з окупантами та справжні масштаби репресій. Важливо було продемонструвати, що населення чекало радянську владу як «визволителя».

Одним з наслідків нацистської окупації в регіоні стало пожвавлення релігійного життя, представленого численними культурами та течіями забороненими до війни. Представництво Російської православної церкви (далі – РПЦ) у 1943–1945 рр. в регіоні було найбільш чисельним. Станом на 1 січня 1945 р. в Сталінській області було 195 священників, 23 диякони та 134 псаломщики, 231 церква та молитовних будинки РПЦ. У Ворошиловградській області відповідно служило 125 священників, 9 дияконів, 23 псаломщики та 2 протодиякони РПЦ, діяли 125 релігійних общин РПЦ.

Не маючи протягом 1943-1945 рр. достатньо ресурсів, часу та можливостей контролювати релігійне життя радянський уряд у центрі та на місцях уніфікував його за допомогою офіційно дозволеної РПЦ, поступово заганняючи усі інші громади та культу у підпілля.

Окрім православних віруючих на Донбасі проживали католики, іудеї та мусульмани, Свідки Єгови, проте вони не мали офіційно зареєстрованих громад, тому інформація про них майже відсутня.

Однією з найбільш розповсюджених релігійних течій в регіоні став баптизм. У 1945 р. в регіоні нараховувалось 7 484 осіб об'єднаної громади євангельських християн та баптистів. Значна кількість протестантських напрямів та їх активність бентежила радянське керівництво та місцеву владу. НКГБ працювало проти місіонерів «Світло Сходу» з Німеччини, які прибули до УРСР ще в роки нацистської окупації, значна кількість цих проповідників діяла серед євангелістів Донбасу. Окрема увага приділялась адвентистам 7-го дня, проти яких була заведена централізована агентурна справа «Оракул».

У регіоні діяли також громади іоаннітів, Істинно-православної церкви та стефанівців (підгорнівців), які не визнавали радянську владу, а їхніх членів звинувачували в пособництві з окупантами. Після окупації у Ворошиловградській області нараховувалась найбільша кількість адептів іонітів в УРСР – понад 200 осіб, тому НКДБ розробила окрему операцію «Компанія царя», скеровану проти лідера іонітів у Ворошиловградській області М. Сидорова, який видавав себе за царя Миколу II, а під час окупації, за даними спецслужб, працював керівником контррозвідувального осередку СД.

Наслідками нацистської окупації на Донбасі стали значні людські та матеріальні збитки, зокрема в галузі культури. У ході дослідження було виявлено, що масштабні матеріальні втрати довоєнної мережі культурних установ були завдані не тільки діями окупантів, але й в результаті прорахунків евакуації та реєвакуації. Аналіз джерел свідчить про «стримані» репресії проти колаборантів – культурних діячів, більшість з яких обрала можливість «спокути провину» службою в лавах Червоної армії або участю у шефських концертах. Припускаємо, що «стриманістю» репресій радянська влада мовчазно визнавала помилки перед кинутою напризволяще напередодні війни культурною інтелігенцією Донбасу. Специфічним наслідком нацистської окупації на Донбасі було активне релігійне життя, представлене діяльністю чисельних культур та течій, з якими уряд у центрі та на місцях боровся за допомогою прямих переслідувань та заповненням релігійного простору виключно православними громадами РПЦ.